
ARNALDI DE VILLANOVA OPERA MEDICA OMNIA

VIII

ARNALDI DE VILLANOVA
OPERA MEDICA OMNIA

VIII

DE PARTE OPERATIVA

BARCELONA
2023

SEMINARIUM HISTORIAE SCIENTIAE BARCINONE

ARNALDI DE VILLANOVA
OPERA MEDICA OMNIA

EDENDA CURAVERUNT

Michael R. McVAUGH, Fernando SALMÓN,
Sebastià GIRALT ET Jon ARRIZABALAGA

VIII

BARCELONA
2023

ARNALDI DE VILLANOVA OPERA MEDICA OMNIA

VIII

DE PARTE OPERATIVA

EDIDERUNT ET PRAEFATIONE ET COMMENTARIIS INSTRUXERUNT

Fernando SALMÓN et Michael R. McVAUGH

BARCELONA
2023

To Julia
who has been indispensable to *AVOMO* from its very beginnings

SUMARI / CONTENTS

I

PREFACI	9
INTRODUCCIÓ	13
1. El <i>De parte operativa</i> : el problema dels orígens i l'estructura de l'obra	15
2. Les parts constituents del <i>De parte operativa</i> : l'assaig introductori sobre la finalitat de la medicina	22
3. Les parts constituents del <i>De parte operativa: Pars1</i> , la base complexional de les malalties del cervell	24
4. Les parts constituents del <i>De parte operativa: Pars2</i> , la nosologia de les malalties del cervell	30
A. Un patró avicennià	30
B. Desviacions respecte d'Avicenna: ¿un cervell amorfològic?	37
i. Les limitacions de l'anatomia	37
ii. El cervell holístic	44
C. Desviacions respecte d'Avicenna: refinament terminològic	47
D. Desviacions respecte d'Avicenna: una classificació nova de la malaltia mental (<i>alienatio</i>)	54
5. Les parts constituents del <i>De parte operativa: Dolor stomachi</i>	64
6. La <i>Pars operativa</i> i l' <i>Speculum medicine</i>	70
A. Paral·lelismes analítics	70
B. <i>Proprietates</i>	71
7. La visió arnaldiana de la medicina operativa i els seus límits	78
CRITERIS EDITORIALS / EDITORIAL PROCEDURES	95
TEXT DEL <i>DE PARTE OPERATIVA</i>	105

II

PREFACE	177
INTRODUCTION	181
1. The <i>De parte operativa</i> : the problem of its origins and structure	183
2. The constituent parts of <i>De parte operativa</i> : the introductory essay on the goal of medicine	189
3. The constituent parts of <i>De parte operativa</i> : <i>Pars1</i> , the complexional basis of brain illnesses	192
4. The constituent parts of <i>De parte operativa</i> : <i>Pars2</i> , the nosology of brain illnesses	197
A. An Avicennan template	197
B. Departures from Avicenna: a non-morphological brain?	203
i. The limitations of anatomy	203
ii. The holistic brain	210
C. Departures from Avicenna: terminological refinement	213
D. Departures from Avicenna: a new classification of mental illness (<i>alienatio</i>)	219
5. The constituent parts of <i>De parte operativa</i> : <i>Dolor stomachi</i>	228
6. The <i>Pars operativa</i> and the <i>Speculum medicine</i>	233
A. Analytical parallels	233
B. <i>Proprietates</i>	235
7. Arnau's vision of operative medicine—and its limits	241
BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY	257
INDICES	265
Index nominum	267
Index verborum	271
Index codicum	297

PREFACI

D'ençà que, fa prop de cinc dècades, es va emprendre la tasca d'editar els textos mèdics d'Arnau de Vilanova, es va veure clar que el text imprès amb el títol de *De parte operativa* en les compilacions del segle XVI de les obres del nostre autor donaria peu a molts problemes d'edició difícils de resoldre, començant pel de l'autenticitat de l'obra. Així doncs, és ben comprensible que el present volum es publicui tan avançada la col·lecció. Tot just fa una vintena d'anys, es va identificar una font manuscrita de l'obra; això va permetre resoldre la qüestió de l'autenticitat d'una manera concloent i, el 2020, es va poder emprendre la tasca de col·lació de les fonts. Ara bé, quedaven pendents encara moltes qüestions d'una complexitat immensa pel que fa als orígens, l'organització i la construcció de l'obra. No els hauríem arribat a resoldre mai de manera satisfactòria si no haguéssim pogut comptar amb l'assessorament assidu de Jon Arrizabalaga i de Sebastià Giralt, la participació dels quals en aquest volum va molt més enllà del que caldria esperar-ne com a editors generals de la col·lecció. Cap a la fi dels nostres treballs, teníem pendent encara la tasca d'establir les convencions tipogràfiques que havien de contribuir a fer tan clara com fos possible l'estructura extremament complexa del text. Ho vam aconseguir gràcies al bon criteri i a la perícia editorial de Julia McVaugh, la professionalitat de la qual com a editora ha donat forma a gairebé tots els volums d'aquesta col·lecció, des que va començar l'any 1975.

Considerem just i necessari esmentar dos esdeveniments més. Mentre preparàvem aquest volum, un de nosaltres (F.S.) es va poder beneficiar d'una estada de recerca a la Humboldt-Universität zu Berlin, finançada pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats d'Espanya (PRX18/00059), durant la qual va gaudir d'unes instal·lacions i d'un entorn propicis sota la direcció del professor Phillip van der Eijk. Part d'aquesta obra ha sigut finançada pel Ministeri de Ciència i Innovació (PID2019-107671GB-I00 /AEI/ 10.13039/ 501100011033). L'altre editor

(M.M.) desitja remarcar el paper curiós que ha tingut la pandèmia de Covid dels anys 2020-2022 i l'aplicació de les mesures de quarantena aplicades als Estats Units, pel fet que l'han mantingut allunyat de moltes fonts de distracció i li han permès dedicar-se plenament a concloure el projecte.

INTRODUCCIÓ

1. EL DE PARTE OPERATIVA: EL PROBLEMA DELS ORÍGENS I L'ESTRUCTURA DE L'OBRA

A començament de juliol de l'any 1308, Jaume II d'Aragó-Catalunya va escriure a Arnau de Vilanova per demanar-li que li enviés urgentment “la nova obra que heu redactat, anomenada *Speculum medicine*” i li feia notar que ja la hi havia sol·licitada abans; però l'agost d'aquell any l'obra encara no havia arribat a mans del rei. Aquestes són les primeres referències concretes que tenim de l'ambició *Speculum* d'Arnau i ens indiquen que feia temps que el nostre autor escrivia el llibre, però que, segurament, encara no l'havia acabat. El poc que sabem d'aquesta època de la seva vida fa pensar que, l'any 1306, després d'haver-se embrancat durant uns quants anys en polèmiques públiques, s'havia retirat a Occitània per fer una vida més reposada, segurament a la seva casa de Montpeller, i havia reprès la tasca d'escriure sobre temes de medicina. Primer va enllestir el famós *Regimen sanitatis* per a Jaume II i, després, es va llançar a estructurar i redactar l'*Speculum*. A la primavera del 1309, ja tornava a estar ocupat en activitats diplomàtiques al servei del rei i devia tenir poc temps per a escriure obres de medicina. A banda, un manuscrit del Vaticà revela que, l'any 1310, l'obra s'havia publicat i que, col·legues seus de Montpeller l'estaven copiant, per tant, cal inferir que havia aconseguit acabar l'*Speculum* cap a final del 1308 o bé a començament del 1309.¹ Després, Arnau va començar els viatges que l'havien de portar a la cort siciliana de Frederic III i a la mort, l'any 1311.

---

1. Aquestes conclusions es van defensar en Arnau de Vilanova, *Speculum medicine*, ed. M. R. McVaugh; *Arnaldi de Villanova Omnia Medica Omnia*, XIII (Barcelona: Fundació Noguera / Universitat de Barcelona, 2019) [a partir d'ara *AVOMO* XIII], 361–364.

Al final de la seva obra magna, Arnau agraiïa a Crist el fet d'haver-lo ajudat a escriure aquelles "observacions preliminars sobre la primera part de la medicina, que anomenen teòrica" (*qui considerationes introductorias prime partis medicine que theorica dicitur adimplevit*).² Ens podríem preguntar si, amb això, insinuava que en redactaria una continuació que tractaria sobre la segona part de la medicina, pràctica o "operativa". En una de les seves primeres obres acadèmiques, *De intentione medicorum*, n'havia definit la funció, en explicar que la doctrina mèdica tenia dues parts, "alia [...] qua sanitas et per consequens morbus cum suis causis doceretur convenienter cognosci, et illa pars doctrine cognitive vel theorica nuncupatur, [...] [sed] cognitiva, que prima est, non est nisi propter operativam et ad illam ordinatur."³ I, de fet, en el cos del text de l'*Speculum medicine* hi ha dues referències que confirmen que, efectivament, Arnau tenia pensada una part complementària d'aquesta mena, a la qual havia projectat posar per títol *Pars operativa*, i que havia començat a rumiar-ne els continguts i l'estructura ja abans d'enllestir l'*Speculum*, tot i que els passatges esmentats diuen ben poca cosa sobre els temes que s'hi havien de tractar:

Si s'altera l'ordre correcte, es corrompen els aliments, ja que de vegades és millor que els lleugers precedeixin els pesants i, en canvi, d'altres, és millor el contrari, com s'explicarà a la *Pars operativa*.⁴

El metge té en compte tots aquests aspectes del *neutrum* perquè, si més no, l'ajuden a identificar diversos factors que contribueixen a la salut, tal com es farà palès a la *Pars operativa*.⁵

Aquestes dues citacions parlen de la manera com les alteracions en les coses no naturals (els *externalia* que afecten el cos humà), sobretot els aliments i les seves propietats, tenen, per bé o per mal, conseqüències pel que fa a la salut; malauradament, aquesta mena d'alteracions són tan generals que encaixen en qualsevol explicació de la medicina operativa o la pràctica mèdica.

Resulta força curiós que, a la conclusió de l'*Speculum*, Arnau fes referència a altres obres que tenia entre mans, però no esmentés

2. Ibid., 353

3. Arnau de Vilanova, *De intentione medicorum*, ed. M. R. McVaugh; *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, V.1 (Barcelona: Fundació Noguera / Universitat de Barcelona, 2000) [a partir d'ara *AVOMO* V.1], 101.

4. "Ordo vero si pervertatur corrumpitur cibus, in quibusdam enim expedit subtile premittere grosso, in aliis vero encontra, sicut docetur in parte operativa"; Arnau de Vilanova, *Speculum*, *AVOMO* XIII, 140.

5. "Et omnes has differentias neutri considerat medicus, quia saltem in inventionem causarum salubrium iuvant eum, quemamodum patebit in parte operativa"; *ibid.*, 288.

aquest projecte de redactar una *Pars operativa*: en concret, només hi parlava d'uns comentaris que volia redactar sobre unes col·leccions d'aforismes.⁶ No tots els historiadors creuen que arribés a acabar aquest projecte. Si bé és cert que la primera edició renaixentista de l'obra arnaldiana (1504) i les següents contenen un tractat titulat "De parte operativa", diversos entesos s'han mirat aquest text amb una reserva considerable. Al segle xx, Juan Antonio Paniagua va trobar que hi havia paral·lismes entre uns determinats continguts del *De parte* imprès i els de la resta d'obres autèntiques d'Arnau i en va acceptar l'autenticitat, "aunque no con tanta seguridad como los demás textos que aquí se citan".⁷ A Paniagua el contrariaven diverses coses. Una era que no hi havia cap testimoni manuscrit, només versions impreses del segle xvi. Una altra és el caràcter inconnex dels continguts de l'obra, que gairebé sembla que aplegui, de manera desordenada, tres tractats, o fins i tot quatre: en primer lloc, hi ha una presentació general de les funcions del metge; en segon lloc, una exposició general dels trastorns mentals, seguida d'una anàlisi molt més detallada de trastorns específics d'aquesta mena i, finalment, una breu col·lecció de frases aforístiques sobre les causes de diverses menes de mal d'estómac.⁸ Paniagua també va tenir en compte l'estil del text, que era descarat i poc homogeni —molt diferent del dels textos mèdics autèntics d'Arnau, que són fluids i cohesionats, estructurats amb una cura considerable—; no és sorprenent, doncs, que aquesta obra s'hagi considerat apòcrifa.

El 1997, però, un dels editors del present volum (F.S.) va identificar una còpia manuscrita de l'obra en un còdex de Munic del segle xv, CLM 7576. Es tractava d'un manuscrit compost, que aplegava obres molt diverses, pràcticament totes atribuïdes a Arnau, de breus i de llargues, de conegudes i d'inèdites, totes copiades per diverses mans i separades en apartats mitjançant pàgines en blanc.⁹ En l'apartat del *De parte* hi ha els textos següents, gairebé tots copiats per una mateixa mà, i amb els títols que indiquem:

6. "In commento predictorum amporismorum et in aliis amporismis particulariter exprimentibus que per medicum sapientem consideranda sunt in morbis quorundam membrorum particularium"; *ibid.*, 353.

7. J. A. Paniagua, "La psicoterapia en las obras médicas de Arnau de Vilanova," *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica* 11 (1959), 3–15; reimprès en idem, *Studia Arnaldiana* (Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1994).

8. J. A. Paniagua, *El maestro Arnau de Vilanova, médico* (València: Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina, 1969), 60; 2a edició corregida, reimpressió en *Studia Arnaldiana*, 110.

9. Va aparèixer una primera referència als continguts de l'obra en F. Salmón, "Mad People's Narratives in Medical Scholasticism," dins *Historia de la psiquiatria en Europa. Temas y tendencias*, ed. F. Fuentesnebro, R. Huertas i C. Valiente (Madrid: Frenia, 2003), 45–50.

fol. 28ra–32ra: incomplet, un plec nou que comença d’una manera abrupta dient “quam domestici et cuniculorum [...]”; acaba amb “[...] addentium in spiritum et vigorantium ipsum.” *Liber magistri Arnaldi de Villa nova de sex rebus non naturalibus*¹⁰

fol. 32va–36va: “Quoniam peritia medicorum absque dubio tenet [...] indigent divisione in minima.” *Questio de generatione febris disputata a magistro Arnaldi*

fol. 36vb–38rb: “Cum queritur utrum anticipatio paroxismi [...] ac eam vincat et expellat.” [Sense títol]

fol. 39ra–55rb: “Sanitas pro tanto finis sequitur medicine [...]” *Pars operativa*

fol. 55va–55vb: “Dolor stomachi qui provenit [...] a colera nigra etc.”¹¹ [Sense títol]

En aquests fulls, el text del *De parte* s’acaba a un terç del foli 55rb i, al marge, el mateix copista, desconsolat, ha escrit en vermell: “heu unquam potui plus presentis operis invenire”. Després, al dors, hi ha una obra sense títol, no atribuïda explícitament a Arnau, que comença dient, simplement: “Dolor stomachi qui provenit”; una expressió que, un cop analitzada, resulta idèntica a la que hi ha a la secció quarta del *De parte* imprès! És evident que aquesta descoberta explica coses sobre l’origen del *De parte operativa*. D’entrada resol, és clar, la preocupació de Paniagua pel fet que no se’n conegués cap evidència manuscrita. I també fa entendre una cosa encara més important, l’editor de la versió del 1504 d’aquesta obra no la va

10 L’obra a la qual pertany aquest fragment ara ha estat identificada per S. Grau Torras i C. López Alcalde, “El *Libellus de confortatione visus secundum sex res non naturales* atribuït a Arnau de Vilanova,” *La recepció de l’obra d’Arnau de Vilanova: Actes de la IV Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova*, ed. J. Mensa et al., Barcelona: Institut d’Estudis Catalans – Universitat Autònoma de Barcelona – Ateneu Universitari Sant Pacià, 2023),

11. La descripció del manuscrit del catàleg del segle XIX simplement diu: “2° s. xv 155 fol. Arnoldi de Villa nova tractatus varii,” sense inventariar-ne el contingut; *Catalogus codicum manu scriptorium bibliothecae regiae Monacensis* (Munich, 1873), tom. III pars. III, p. 174. La resta dels continguts, que aquí enumerem més breument, són: [pseudo-Llull,] *Ars operativa medicine* (1r–3v); *Liber aque vite* (5r–10v); *Tractatus aque vite* (11r–17v); *Ymagine magistri arnaldi de villa nova* (18r–19r); *Expositiones visionum que fiunt in sompniis* (22r–27r). A continuació, hi ha els textos descrits més amunt i, després: *Practica summaria ad instantiam domini Clementis* (56v–62r); *Liber Albusale de medicinis simplicibus [...] translatus a magistro arnaldo de villa nova* (63r–78r); *Tractatus contra catarrum* (78v–82v); *De amore heroyco* (83r–84v); *Intentio libri regimenti acutorum Ypocratis sumarie extracta* (85r–86r); *De venenis et eorum tyriacalibus* (87r–96v); *Compilacio magistri Arnaldi de Villa nova de causis sterilitatis* (97v); *Antidotarium* (98r–140r); *De vinis* (140v–147r); *De aquis medicinalibus* (147r–150v); i *Tabula super canonem Ypocratis vita brevis*, que el copista va dividir en dues parts (151r–153r, 153v–155r).